

Неолібералізм та неоконсерватизм у країнах Європи та США

Актуалізація предметних компетентностей

Пригадайте, що означають терміни «лібералізм» та «консерватизм». Яких представників цих напрямів ви можете назвати?

1. Трансформація лібералізму. Неолібералізм (грец. neos - новий і лат. liberals - вільний) - сучасна політична течія, різновид традиційної ліберальної ідеології та політики, що сформувався як відображення трансформації буржуазного суспільства від вільного підприємництва до державно-монополістичного регулювання економіки, інституалізації нових форм державного втручання в суспільне життя.

Концепція «держави добробуту» обґрунтовувала необхідність і можливість подолання соціальних конфліктів. Неолібералізм виходить із необхідності партнерства між урядом, бізнесом і працею на всіх рівнях господарського механізму.

У 50-ті роки ХХ ст. вирізнілася соціально-охоронна функція доктрини сучасного лібералізму, спрямована на збереження капіталізму, реформування його окремих ланок та інститутів. Проте наприкінці 1960-х - на початку 1970-х рр. він утратив динамізм і здатність оперативно відгукуватися на проблеми суспільства. Його витіснив неоконсерватизм.

У середині 1980-х років неолібералізм знову почав міцніти в боротьбі з правоконсервативними і лівими течіями, зокрема було зроблено спробу переосмислити характер відносин суспільства, державно-політичної системи та індивіда, сформулювати концепцію «передового ліберального суспільства».

В основі неоліберальних теорій фігурують не стільки проблеми власності, скільки проблеми розподілу й перерозподілу національного доходу, структура соціальних потреб суспільства і способів їх задоволення. Соціалізм, соціальну справедливість неоліберали трактують як загальні гуманістичні спрямування, яких дуже важко досягти, оскільки «природа людини» незмінна.

2. Італійське «економічне диво». Із Другої світової війни країна вийшла з украй розладнаною економікою:

- вона втратила третину національного багатства;
- п'яту частину промислових підприємств, 60 % шосейних доріг і 40 % залізниць було зруйновано;
- обсяг промислового виробництва в 1945 р. становив лише 30 % довоєнного;
- зростала інфляція.

Американська допомога за планом Маршалла (вже у 1947 р. було надано 100 млн доларів) дала можливість Італії відновити її економічний потенціал. Промисловому розвитку країни сприяли докорінні реформи в економіці.

Економічною доктриною уряду де Гаспері був неолібералізм - цілковита свобода ринкової торгівлі, конкуренція й розвиток приватного підприємництва.

Християнські демократи здійснили обмежену аграрну реформу. Селяни одержали 1,5 млн гектарів землі. Частина поміщицької землі вони придбали за викуп, решту - завдяки вільному продажу. При цьому держава надала селянам кредит. За допомогою державних капіталовкладень трохи зменшився розрив між промисловою Північчю і сільськогосподарським Півднем. Підприємці були змушені підвищити заробітну платню робітникам. Усе це привело до розширення внутрішнього ринку і підтримало економічне зростання. Італія перетворилася з аграрно-індустріальної країни на індустріально-аграрну.

У 1950—1960-х рр. за темпами економічного зростання Італія посідала перше місце в Європі та друге у світі після Японії. Це явище дістало назву італійського «економічного дива». У його основі - сприятливі зовнішні та внутрішні фактори і насамперед зростання іноземних інвестицій, ефективне використання досягнень НТР, структурна перебудова економіки, державна підтримка приватного підприємництва та збереження демократичних форм правління.

Держава суттєво допомогла корпораціям, надавши їм фінансові й податкові пільги. Це дозволило створити великі всесвітньо відомі об'єднання: «Фіат» в автомобільній промисловості, «Монтектіні» у хімічній, «Піреллі» в гумовій, «Едісон» в електроенергетичній. Італія увійшла до сімки найбільш індустріально розвинених країн світу.

Особливості розвитку Італії у 1950—1960-х рр.:

- будівництво дешевого житла для робітників;
- створення соціальних установ, системи охорони здоров'я;
- значні (більше 1 млн) безробіття та еміграція (200 тис. щороку до ФРН, Швейцарії та Франції).

У наступні десятиліття економіка Італії розвивалась доволі успішно, проте в країні існує значний сектор «тіньової економіки», зростає зовнішній борг, безробіття, підвищуються ціни. У цілому відчувається нестабільність, як політична, так і економічна.

У цих умовах до влади неодноразово приходили праві сили, зокрема у 1994 р. уряд очолив один з найбільших підприємців країни, медіамагнат Сільвіо Берлусконі, лідер руху «Вперед, Італіє!» (саме цю фразу вигукують італійські футбольні вболівальники). Він скооперувався з іншими партіями і рухами правого спектра, внаслідок чого до складу уряду вперше увійшли неофашисти. Через чотири місяці внаслідок міжпартійних розбіжностей і звинувачень прем'єра у незаконних фінансових операціях С. Берлусконі пішов у відставку. Проте пізніше він ще неодноразово очолював уряд.

• **Сільвіо Берлусконі** - прем'єр-міністр Італії у 1994, 2001— 2006 та 2008-2011 рр. Закінчив юридичний факультет Міланського університету. Із 1961 р. займається бізнесом. Є власником кількох телевізійних каналів та газет. У 1986 р. придбав один з найсильніших у світі футбольний клуб «Мілан», у 1988 р. - мережу найбільших супермаркетів Італії «La Bianco». Із 1990 р. - співвласник видавничого тресту «Арнольдо Мондаторі едіторе». Крім того, контролює ряд страхових компаній, інвестиційних та пенсійних фондів. У 2003 р. записав альбом власних любовних балад. Протягом політичної кар'єри не менше 15 разів притягувався до суду за звинуваченнями у фінансових махінаціях, дачі хабарів, зв'язках із мафією.

Таким чином, Італія як одна з провідних країн Західної Європи демонструє всі переваги й недоліки неоліберального шляху розвитку.

3. «Тетчеризм». Велика Британія досягла найбільших успіхів, втілюючи ідеї неоконсерватизму. Друга світова війна значно послабила позиції Великої Британії на міжнародній арені. Вона втратила багато зовнішніх ринків і майже 25 % закордонних капіталовкладень. Державний борг країни зріс у 4 рази. Під тиском національно-визвольного руху почався розпад Британської імперії.

Характерною рисою економіки Великої Британії було поступове відставання у найважливіших і найпрестижніших галузях промисловості. Якщо в перші півтора повоєнні десятиліття вона посідала за обсягом промислового виробництва друге місце після США у західному світі, то на початку 1960-х рр. - третє, наприкінці 1960-х - четверте.

Економічні труднощі посилювало й те, що підприємцям вигідніше було вивозити капітали за кордон, аніж вкладати їх у національну промисловість. Застаріле устаткування оновлювалося поволі, великі кошти йшли на гонку озброєнь. Велика Британія брала активну участь у збройних акціях на Сході, у створенні воєнно-політичних блоків у Європі та Азії, тримала свої війська в країнах, що входили до складу Співдружності націй (колишніх британських колоніях); за витратами на озброєння поступалася тільки США.

Лейбористський уряд К. Еттли (1945-1951 рр.) провів націоналізацію і реконструкцію низки галузей економіки. У власність держави перейшли Англійський банк, підприємства вугільної та газової галузей промисловості, електростанції, залізниці, річковий і вантажний автомобільний транспорт. Колишні власники отримали 2,5 млрд фунтів стерлінгів, хоча це були найвідсталіші та найзбитковіші підприємства, їх утримання й реконструкція лягли на плечі платників податків. Це викликало невдоволення широких верств населення, яке посилилося разом із неефективністю соціальних реформ і привело до поразки лейбористів на виборах 1951 р. Після цього 13 років країною правили консерватори. До влади повернувся У. Черчілль (1951-1955 рр.); його наступником був Е. Ідей. У внутрішній політиці консерватори скоротили

асигнування на освіту, соціальне страхування, підвищили ціни на побутові послуги. Вартість життя зросла на 20 %.

З 1964 по 1979 р. (за винятком періоду з червня 1970 по лютий 1974 р., коли при владі перебував консервативний кабінет Е. Хіта) на політичному олімпі Великої Британії панували лейбористи. Попри всі їхні зусилля, здійснивши обіцяну тред-юніонам націоналізацію, збільшивши видатки на соціальні програми і змінивши податкову систему, лейбористи все ж не домоглися економічної стабілізації.

У травні 1979 р. на парламентських виборах перемогу здобула консервативна партія на чолі з М. Тетчер. Лідер консерваторів стала першою в британській історії жінкою-прем'єром.

• **Маргарет Тетчер** - прем'єр-міністр Великої Британії у 1979- 1990 рр. Перша жінка на цій посаді, відома в політичних колах як «залізна леді». Її адміністрацією було зменшено бюджет та скорочено видатки на соціальні програми, зокрема на охорону здоров'я, освіту та будівництво житла. Вона також запровадила обмеження на друк грошей та прагнула зменшити вплив профспілок.

Консерватори прийшли до влади з чітко опрацьованою програмою дій. Її метою було вивести Велику Британію з соціально-економічного застою. Для цього, на думку М. Тетчер, було необхідно:

- зупинити інфляцію, посилення якої розладнало господарське життя країни;
- зменшити податки на прибутки корпорацій та особисті доходи, що дало б змогу збільшити інвестиції в економіку;
- докорінно звужити державне втручання в господарські та соціальні справи, що доти негативно впливало на зростання економіки;
- «приборкати» свавілля профспілок, які, за переконанням консерваторів, зосереджували у своїх руках «надмірну владу», що підривало розвиток бізнесу.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

У цій країні є люди, яких можна й потрібно назвати великими руйнівниками; вони мріють знищити суть вільного суспільства, що ми маємо. Багато хто із цих руйнівників перебуває у профспілках.

(Із телевізійного виступу М. Тетчер у квітні 1979 р.)

Висловіть своє ставлення до слів М. Тетчер. Чи поділяєте ви її позицію стосовно профспілок?

Висунута програма передбачала докорінні зміни в соціально-економічній політиці уряду. У соціальній сфері Тетчер застосувала принцип: хто достатньо заробляє, тому нема чого безплатно вчитись і лікуватись. Політичною філософією прем'єр-міністра став вислів: «Безплатний сир буває тільки в мишоловці».

Унаслідок такої політики, що отримала назву «тетчеризму»:

- на 1 млн скоротилася кількість безробітних;
- понад 60 % англійців стали власниками квартир чи будинків;
- кожен четвертий британець став власником акцій;
- середні прибутки населення зросли на 30 %;
- скоротилися кількість страйків і членство у тред-юніонах.

Інтенсивна розробка нафтових родовищ у Північному морі біля Шотландії дозволила Великій Британії з імпортера енергоресурсу перетворитися на його експортера. Також виграна в Аргентини 1982 р. війна за Фолклендські острови разом з початком економічного зростання підняла авторитет «залізної леді» у суспільстві.

Така занадто жорстка політика викликала спротив. Спроба М. Тетчер запровадити новий подушний податок (його в однаковому розмірі мали сплачувати всі британці, незалежно від отримуваних прибутків) наразилася на опозицію не лише з боку її противників, а й навіть у середовищі консервативної партії. Із цих причин у листопаді 1990 р. М. Тетчер змушена була подати у відставку.

Місце Маргарет Тетчер у керівництві консервативної партії посів один з її критиків - Джон Мейджор, якого й призначили прем'єр-міністром.

ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Мій спадок був не багатообіцяльним. Ми були на порозі війни (у Персидській затоці. - Авт.). Економічні бульбашки 1980-х лопалися. Інфляція досягала двозначних цифр. Безробітних ставало більше приблизно на 50 тис. у місяць. Ціни на житло падали. Економіка перебувала в першій фазі гострої рецесії. Попереду вимальовувалось падіння розвитку економіки, вартості акцій, торгівлі й довіри - все це безпосередньо було пов'язане з розміром буму наприкінці 1980-х. (Із спогадів Дж. Мейджора)

Спробуйте пояснити, чому політика М. Тетчер спричинила подібні наслідки. Свою точку зору обґрунтуйте.

• Тоні Блер

Новому прем'єрові вдалося стабілізувати становище. Проте вже через кілька місяців розпочалася фінансова криза, внаслідок якої відбулося різке падіння британського фунта. Уряду Великої Британії довелося вийти з європейської валютної системи, що відіграло свою позитивну роль: адже зниження валютного курсу сприяло збільшенню експорту. Своєму наступникові Дж. Мейджор залишив відроджену економіку, після 5 років приросту, з рівнем інфляції, що досягав лише 2,6 %.

1 травня 1997 р. на чергових парламентських виборах перемогу здобули лейбористи на чолі з Тоні Блером.

Лідер нових лейбористів прагнув догодити і жителям островів, і континентальній Європі, з якою він сподівався значно розширити інтеграцію. Багато голосів Т. Блеру принесли плани на зміцнення позицій вільного підприємництва та приватної ініціативи, але із сильною соціальною політикою та зростанням впливу профспілок.

За час перебування при владі уряд лейбористів і справді здійснив певні кроки з виконання передвиборчих зобов'язань. Зокрема з 1997 р. британські робітники отримали право на оплачувану тритижневу відпустку, а з 1999 р. - на чотиритижневу.

У цілому Т. Блер твердив, що дотримується стратегії «третього шляху», тобто поєднання ринкової економіки і соціальної справедливості, а також обмеження неконтрольованої свободи підприємництва, яку запровадили консерватори.

Таким чином, Велика Британія протягом своєї післявоєнної історії втілювала як неоліберальний, так і неоконсервативний шляхи розвитку.

4. Утвердження США як провідної держави «вільного світу». США зробили великий внесок у розгром нацизму й мілітаризму в роки Другої світової війни. Людські втрати країни обчислювалися 295 тис. вбитих й 800 тис. поранених, тих, що потрапили до полону та зникли безвісти.

Проте США, на території яких не велися воєнні дії, виявилися майже єдиною країною, чия економіка вийшла з Другої світової війни значно зміцнілою. Кількість промислової продукції США становила 2/3 кількості промислової продукції всього світу, за винятком країн комуністичного блоку. Вони зосередили у себе 73 % світового золотого запасу, за 5 років війни чистий прибуток американських компаній досяг 87 млрд доларів, а середньорічні темпи зростання становили 18,7 %.

Основні суперники США або тимчасово вибули з конкурентної боротьби (Німеччина, Японія), або потрапили у фінансово-економічну залежність від США (Велика Британія, Франція). США скористалися з цієї обставини, щоб оволодіти новими ринками, збільшити експорт товарів і капіталу, створити велику «імперію долара».

На 1945 р. США досягли найвищого за свою історію рівня військової могутності. Військово-морські та військово-повітряні сили базувалися на основних напрямках світових комунікацій і в найважливіших стратегічних пунктах. США монопольно володіли атомною зброєю. Із зростанням економічної та військової могутності відбулася кардинальна переорієнтація на військову силу, прагнення посилити свій вплив на перебіг подій у всіх країнах світу. Оптимальною, з точки зору правлячих кіл США, формою устрою міжнародних відносин був би «мир на американських засадах» - «Pax Americana».

Показником міжнародного авторитету США, що зріс, став їх особливий вплив під час створення Північноатлантичного блоку (НАТО) 1949 р. Американські генерали посіли ключові позиції в його керівництві. Значно посилила роль США у світі реалізація плану Маршалла, коли було надано економічну допомогу 17 країнам Європи.

Отож Сполучені Штати Америки після Другої світової війни перетворилися в державу-лідера західного світу.

Після Г. Трумена американським президентом був Д. Ейзенхауер. За час його правління (1953-1961 рр.) покращилося матеріальне становище великої кількості людей: більше половини американців за рівнем доходів стали середнім класом, який має власні будинки, автомобілі тощо. Популярною стала ідея «суспільства загального

благоденства». «Ера Ейзенхауера» збіглася з розгортанням науково-технічної революції, що виявилось у зростанні нових галузей економіки, докорінному перетворенні старих галузей, у масовому впровадженні автоматизації та електроніки як у побуті, так і на виробництві, появі другого покоління ЕОМ.

У січні 1961 р. найстаршого на той час президента США Д. Ейзенхауера змінив наймолодший з обраних, Джон Кеннеді, кандидат від партії демократів, якому на той час виповнилося лише 43 роки. Він походив з однієї з найзаможніших родин Америки, та це не заважало йому чудово розуміти проблеми інших людей. Уже в інавгураційній промові він попередив, що «якщо вільне суспільство не здатне допомогти багатьом бідним, воно не зможе врятувати небагатьох багатих». А отже, підсумовував «...мої друзі-американці, не питайте, що наша країна зробить для вас, - запитуйте, що ви можете зробити для країни».

• **Джон Фітцджеральд Кеннеді** - 35-й президент США. Під час Другої світової війни - командир торпедного катера, відзначений за мужність. Після війни - конгресмен, а потім сенатор від штату Массачусетс. Лауреат Пулітцерівської премії за публіцистичну книгу «Портрети мужніх». Прихильник мирного розв'язання міжнародних конфліктів.

За час перебування при владі адміністрація демократів досягла серйозних успіхів. Коли Кеннеді взявся за кермо влади, ВВП становив 500 млрд доларів, а 1964 р. він досяг 622,3 млрд, тобто збільшився на 25 %. Отже, щорічний приріст дорівнював 5,6 %.

Багатообіцяльна кар'єра Дж. Кеннеді обірвалася трагічно. 22 листопада 1963 р. він був смертельно поранений під час поїздки по Далласу (штат Техас). Ця подія отримала назву «вбивство століття».

Після смерті Дж. Кеннеді країну очолив віце-президент, уродженець Техасу Ліндон Джонсон. Джонсон продовжив соціальні реформи, розпочаті його попередником, у першому ж посланні про становище країни він урочисто проголосив амбіційний план «безкомпромісної війни проти бідності». За його президентства:

- прийняті закони про захист громадянських прав;
- розпочався випуск продуктових купонів для найбільш вразливих, завдяки чому ті могли забезпечувати себе харчами;
- створювались фонди для професійної підготовки молоді з метою зменшити безробіття;
- відкривалися «центри здоров'я», де літні люди, незалежно від достатку, могли отримати кваліфіковану медичну допомогу.

Наступником Л. Джонсона став Р. Ніксон. Він очолив уряд у період, коли намітився відчутний спад в економіці, особливістю якого була інфляція, що швидко зростала. З метою оздоровлення економіки Ніксон проголосив «нову економічну політику».

Президентським декретом у країні було оголошено надзвичайний стан. Намагаючись стимулювати капіталовкладення і споживчий попит, уряд:

- надав компаніям значні податкові пільги;
- скоротив прибутковий податок;
- установив державний контроль над цінами і заробітною платнею.

У цьому вбачався єдиний реальний шлях стримування інфляції. Тимчасово було припинено конверсію долара в золото і запроваджено додатковий 10-відсотковий податок на переважну частину імпорту. Ці заходи швидко принесли свої плоди.

У другій половині 1970-х рр. розпочалася довгострокова структурно-технологічна перебудова економіки, сутність якої полягала в докорінному технічному переоснащенні виробництва на основі новітніх досягнень НТР. Метою великих програм були пошук нових енергозберігальних технологій, що став особливо важливим після енергетичної кризи; досягнення якісно вищого рівня продуктивності праці; економія дефіцитних видів сировини; кардинальне поліпшення паливно-енергетичного балансу, упровадження енерго- та матеріалозберігальних засобів виробництва.

5. «Рейганоміка». 4 листопада 1980 р. на президентських виборах переміг Рональд Рейган, представник правого крила республіканської партії. Він був найстаршим президентом в історії США, першим президентом, що був актором, і першим президентом, який розлучився зі своєю дружиною.

Економічна політика Р. Рейгана, яка увійшла в історію під назвою «рейганоміка», характеризувалась різким скороченням соціальних виплат у поєднанні із зниженням корпоративних податків: у 1981 р. податки скоротилися на 30 %. Проте виграла від цих заходів лише великі власники. Так, у 1983 р. працююча мати з трьома дітьми та зарплатою 10,5 тис. доларів на рік сплачувала більше федеральних податків, ніж «Боїнг», «Дженерал електрик», «Дюпон», «Тексако», «Мобіл» і «Ай-ті-ті» разом узяті.

• Рональд Рейган

Одночасно були скорочені податки на спадок з найбільших статків. Внаслідок цього їх власники лише протягом 1982-1985 рр. отримали можливість зекономити 15,6 млрд доларів. Адміністрація Рейгана продала або передала в оренду за цінами, що становили від 1 до 10 % їх ринкової вартості, вугільні і нафтові родовища, пасовиська й ліси. Істотно скоротилися витрати на державний апарат, які торкнулися всіх міністерств і відомств, за винятком Пентагона (міністерства оборони). Відбулося скорочення грошової маси, метою якого було зниження темпів інфляції, водночас значно зріс державний борг.

Проте така політика була і ефективною, адже вивільнені кошти почали вкладатися у розвиток виробництва. Це дало змогу створити сприятливі умови для залучення іноземного капіталу в економіку США, що своєю чергою привело до запровадження найновіших досягнень науково-технічного прогресу. Тільки парк електронно-обчислювальних машин у 1987 р. налічував 20 млн, у тому числі 19 млн персональних комп'ютерів. Загальні підсумки проведення «рейганоміки» в економіці США зводяться до таких позитивних наслідків:

- за рахунок ресурсозбереження зменшилося споживання нафти, газу, сталі, чавуну тощо;
- за менших витрат досягалась вища ефективність суспільної праці в цілому.

Таким чином, «рейганоміка» була втіленням ідей неоконсерватизму.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Складіть хронологічний ланцюжок дат перебування при владі англійських консерваторів та лейбористів.

Інформаційну

Використавши текст підручника та додаткові джерела, зробіть презентацію на тему «Найбільш визначний політик Західного світу (на вашу думку) у другій половині XX ст.».

Логічну

1. Визначте причини та наслідки італійського «економічного дива».
2. Які причини перетворення США на провідну державу світу після Другої світової війни?
3. У чому полягають відмінності між політикою М. Тетчер і Р. Рейгана в економічній, фінансовій та соціальній сферах?

Мовленнєву

У групах обговоріть питання про те, які заходи, використані провідними країнами світу в періоди економічних криз останніх десятиліть, могла б запозичити українська влада.

Дати і події

1961-1963 рр. - американським президентом був Дж. Ф. Кеннеді

1979-1990 рр. - перебування при владі М. Тетчер

1981-1988 рр. - політика «рейганоміки»